

Enes S. Omerović

POLITIČKO NASILJE
U BOSNI I HERCEGOVINI
(1918-1921)

HISTORIJSKE MONOGRAFIJE
Knjiga 11

Izdavač

Institut za istoriju, Sarajevo
Alipašina 9, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
<http://www.iis.unsa.ba>

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr. Husnija Kamberović

Recenzenti

Dr. Ivana Dobrivojević
Prof. dr. Husnija Kamberović

Lektor

doc. dr. Mirela Omerović

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

323.22/.28(497.6)“1918/1921”

OMEROVIĆ, Enes

Političko nasilje u Bosni i Hercegovini :
(1918-1921) / Enes S. Omerović ; [izrada registara
Aida Ramić ; prijevod rezimea na engleski jezik
Sanela Muftić]. - Sarajevo : Institut za istoriju,
2015. - 281 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Historijske
monografije ; knj. 11)

Bibliografija: str. 259-268 ; bibliografske i
druge bilješke uz tekst. - Registar.

ISBN 978-9958-649-19-6

COBISS.BH-ID 21891078

Enes S. Omerović

POLITIČKO NASILJE
U BOSNI I HERCEGOVINI
(1918-1921)

INSTITUT ZA ISTORIJU
Sarajevo, 2015.

Mojim roditeljima Ifeti i Sakibu

SADRŽAJ

ZAHVALA	7
1. UVOD.....	9
2. TEORIJSKO RAZMATRANJE POJMA <i>POLITIČKO NASILJE</i> I NJEGOVA PRIMJENA NA SPECIFIČNE PRILIKE U KRALJEVSTVU SHS I BOSNI I HERCEGOVINI	15
2.1. Šta je nasilje?	16
2.2. Političko nasilje i njegove dimenzije	19
2.3. Pojavni oblici političkog nasilja	23
2.4. Subjekti i objekti političkog nasilja.....	30
3. BOSNA I HERCEGOVINA U KRALJEVSTVU SHS – UZROCI I SUDIONICI POLITIČKOG NASILJA	35
3.1. Kraljevstvo SHS u vrijeme državnopravnog provizorija	35
3.2. Bosna i Hercegovina kao dio Kraljevstva SHS.....	42
3.3. Nemirna vremena	51
4. DRŽAVA KAO SUBJEKT POLITIČKOG NASILJA.....	55
4.1. Zakonodavstvo	55
4.2. Administrativni aparat.....	69
4.3. Sigurnosna služba.....	77
4.4. Pravosuđe	84
4.4.1. Tužilaštva (odvjetništva)	85
4.4.2. Sudovi.....	87
4.5. Zatvorski sistem	94
4.5.1. Zatvori i kazneni zavodi	94
4.5.2. Logori za izolaciju	97

4.6. Ograničavanje ličnih i političkih sloboda (neki oblici represivnog djelovanja)	102
4.6.1. Cenzura	103
4.6.1.1. Cenzura bosanskohercegovačke štampe	103
4.6.1.2. Cenzura štampe koja je izlazila van Bosne i Hercegovine	113
4.6.1.3. Cenzura ostalih štampanih spisa	116
4.6.1.4. Cenzura pisama, telegrama i telefonskih razgovora	120
4.6.2. Policijski nadzor	125
4.6.3. Ograničavanje prava javnog govora i okupljanja	138
4.6.4. Progoni iz mjesta boravka	145
4.6.5. Učitelji i učenici – neprijatelji u vlastitim redovima	153
4.6.6. Strukturalno nasilje	159
5. DRŽAVA KAO OBJEKT POLITIČKOG NASILJA	169
5.1. Napadi na državne službenike, atentati	169
5.2. Neredi, nemiri i pobune	175
5.3. Štrajk i pasivna rezistencija	183
5.4. Verbalni delikt	191
6. BORBE SUPROTSTAVLJENIH POLITIČKIH OPCIJA	201
6.1. Stranačka štampa – oruđe za obračun s političkim protivnicima	201
6.2. Nasilje kao oblik komunikacije s političkim protivnicima	221
7. ZAKLJUČAK	231
8. SUMMARY	241
9. PRILOZI	245
10. IZVORI I LITERATURA	257
11. REGISTAR LIČNIH IMENA	269
12. REGISTAR GEOGRAFSKIH IMENA	277

ZAHVALA

Tokom istraživačkog rada i nastajanja ove knjige mnoštvo institucija i pojedinaca svojim radom i odnosom zadužilo me, te im ovom prilikom želim zahvaliti. Posebnu zahvalnost dugujem Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Historijskom arhivu u Sarajevu, Arhivu Jugoslavije u Beogradu, Arhivu Hercegovačko-neretvanskog kantona/županije u Mostaru, Biblioteci grada Sarajeva, Gazi Husrev-begovoj biblioteci, Zemaljskom muzeju, te njihovim uposlenicima. Posebno hvala mom drugu Bori Jurišiću iz Arhiva Bosne i Hercegovine.

Kolegama i prijateljima iz Instituta za istoriju u Sarajevu zahvaljujem se za pomoć, podršku i savjete tokom istraživačkog rada, a posebno kolegici Aidi Ličina-Ramić za duge razgovore u pauzama arhivskih istraživanja, te kolegi Edinu Omerčiću za relaksirajuću atmosferu u zajedničkoj kancelariji u Institutu za istoriju. Hvala i onima koji su se najviše žrtvovali tokom nastajanja ovog rukopisa – Lejli i Afanu, što su bili i ostali dobra djeca, i supruzi Mireli na ogromnom strpljenju i lekturi.

Zahvalnost dugujem i Federalnom ministarstvu obrazovanja i nauke, koje je u okviru projekta *Represija i političko nasilje u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1996. godine* finansijski podržalo arhivska istraživanja u Beogradu, te Institutu za historiju i Kompaniji “Bh telecom” što su finansijski omogućili štampanje ove knjige.

Na kraju želim naglasiti da je ova knjiga rezultat istraživanja u okviru projekta koji je pod istim naslovom realiziran u Institutu za istoriju u Sarajevu od 2008. do 2012. godine. Također, knjiga predstavlja djelimično dopunjen magistarski rad koji je pod istim naslovom odbranjen 6. juna 2012. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Posebnu zahvalnost želim uputiti članovima Komisije za ocjenu i odbranu magistarskog rada – mentoru prof. dr. Husniji Kamberoviću, jer mi je dao priliku da se

Zahvala

bavim naučnoistraživačkim radom, te strpljenju i pomoći koju mi je pružio tokom nastajanja ovog rukopisa. Hvala i članovima Komisije – prof. dr. Zijadu Šehiću i prof. dr. Edinu Radušiću na korektnom odnosu i korisnim savjetima i sugestijama tokom odbrane magistarskog rada. Također se zahvaljujem i dr. Ivani Dobrivojević sa Instituta za savremenu istoriju u Beogradu, koja je korisnim sugestijama u svojoj recenziji pomogla da rukopis dobije ovu formu.

1. UVOD

Fenomen političkog nasilja u manjoj ili većoj mjeri prati svako društvo bez obzira na vrijeme u kojem je to društvo nastalo i na stupanj njegove organiziranosti i uređenosti. Političko nasilje je obilježje i modernih država, a jedan od perioda u kome je ono bilo posebno izraženo bilo je vrijeme između dva svjetska rata. Tada dolazi do krize demokratije, parlamentarizma i liberalizma, uspostavljanja totalitarnih režima u pojedinim evropskim državama, ali i pojačavanja represivnih mjera u onim državama koje su ostale demokratske.¹ Dio ovog procesa erozije demokratije u Evropi bilo je i Kraljevstvo/Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavija², naravno, uz određene specifičnosti u odnosu na druge evropske zemlje. Upravo su te specifičnosti predstavljale dobru podlogu za nastanak i ispoljavanje različitih oblika političkog nasilja. Naime, Kraljevstvo SHS je od nastanka bilo opterećeno teškim vanjskopoličkim položajem, ali i nesređenim prilikama u unutrašnjosti zemlje. Na vanjskopoličkom planu država se neposredno nakon ujedinjenja suočavala s problemima zbog njenog međunarodnog nepriznavanja, neriješenog pitanja granica te teritorijalnih pretenzija pojedinih susjednih država. S druge strane, na unutrašnjopolitičkom planu problemi su proizlazili iz šarolikog etničkog i vjerskog sastava stanovništva, ogromnih razlika u stupnju ekonomskog, političkog i kulturnog razvoja iz-

¹ Dobrivojević, I. 2006a. 29.

² Zvanični naziv države nastale 1. decembra 1918. godine bio je Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Nakon usvajanja Vidovdanskog ustava, 28. juna 1921. godine, promijenjen je u Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Zakonom o nazivu i podjeli države na upravna područja od 3. oktobra 1929. godine država je nazvana Kraljevina Jugoslavija. U daljem radu najčešće će biti korišten izraz Kraljevstvo SHS, osim u slučajevima kada se određeni dio teksta odnosi na cjelokupnu međuratnu historiju države i tada će biti upotrijebljen naziv Kraljevina Jugoslavija.

među pojedinih dijelova države, kao i razlika u pogledima vodećih političkih činilaca na izgled i uređenje zajedničke države. Sve navedeno je stvaralo idealan teren za nastanak i razvoj političkog nasilja.

Intenzitet, subjekti i objekti, te pojavni oblici političkog nasilja nisu bili isti u svim dijelovima Kraljevine Jugoslavije, ali je nasilje bilo jedna od rijetkih konstanti od nastanka ove države u decembru 1918. godine pa sve do njene propasti aprila 1941. godine. Zbog toga je vrlo teško pisati o historiji Kraljevine Jugoslavije a ne spomenuti neki od pojavnih oblika političkog nasilja. Pri tome, dugo vremena najviše se pažnje posvećivalo represivnim mjerama koje je država poduzimala protiv Komunističke partije Jugoslavije i njenih pristalica i simpatizera, dok se o drugim žrtvama represivnih mjera i drugim oblicima političkog nasilja pisalo samo uzgredno. Međutim, promjene tokom devedesetih godina XX stoljeća odrazile su se i na historiografiju na jugoslavenskom prostoru. Rezultat tih promjena su i radovi nastali prije svega u Srbiji i Hrvatskoj u kojima se autori bave isključivo problemom državne represije u Kraljevini Jugoslaviji i u kojima se kritički preispituju dosadašnji rezultati istraživanja državne represije, prije svega prema komunistima, i donose nova saznanja o oblicima političkog nasilja i njegovim žrtvama o kojima se do sada manje pisalo. Ipak, sva ova literatura, bilo da se radi o literaturi starijeg ili novijeg datuma, uglavnom tretira problem državne represije protiv komunističkog pokreta ili se odnosi na tzv. srpsko-hrvatski spor, odnosno hrvatsko pitanje, tako da su prilike u Bosni i Hercegovini vezane za fenomen političkog nasilja i njegovi pojavni oblici uglavnom bili u sjeni spomenutih problema te ostali neistraženi.

Činjenica da postojeća literatura, bilo da se radi o onoj koja tretira čitav prostor Kraljevine Jugoslavije ili se odnosi samo na Bosnu i Hercegovinu, ne nudi cjelovit uvid u problematiku političkog nasilja na prostoru Bosne i Hercegovine u međuratnom periodu dala nam je opravdanje za poduzimanje istraživačkih radnji čiji je krajnji rezultat ova knjiga. Sam naslov daje nam jasan prostorni, vremenski i tematski okvir. Prostorno, ograničen je na Bosnu i Hercegovinu kao dio Kraljevstva SHS jer su prilike u Bosni i Hercegovini vezane za fenomen političkog nasilja u dosadašnjoj literaturi samo uklapane u šire okvire i uglavnom su ostajale u sjeni srpsko-hrvatskih odnosa i represije prema komunistima. Vremenski okvir od ujedinjenja do donošenja Vidovdanskog ustava odnosi se na period u kojem država funkcionira bez temeljnog pravnog akta – Ustava, a Bosna i Hercegovina je

jedinstvena administrativno-teritorijalna cjelina, sa svojom vladom, naslijeđenim zakonima, odnosno sa određenim stupnjem autonomije, što je uz druge okolnosti rezultiralo i određenim specifičnostima u odnosu na druge dijelove Kraljevstva SHS. Tematski, obuhvaćen je pojam političkog nasilja u svoj njegovoj širini i nismo se ograničili samo na državnu represiju usmjerenu prema određenim kategorijama stanovništva kao što je, uglavnom, bio slučaj u dosadašnjoj literaturi, nego tretiramo i tzv. “represiju odozdo”, odnosno nasilje usmjereno protiv države i njenih organa, kao i međusobne sukobe suprotstavljenih političkih opcija.

Od brojne literature koja je korištena tokom naših istraživanja ovdje je potrebno istaknuti neka djela koja su se pokazala posebno korisnim. Za teorijsku obradu fenomena političkog nasilja kao osnova je korištena knjiga Dragana Simeunovića (*Političko nasilje*, Beograd, 1989), koja na jednom mjestu daje cjelovit uvid u fenomen političkog nasilja, tj. daje nam definicije najvažnijih pojmova vezanih za političko nasilje, te utvrđuje njegove uzroke, vrste, tipologije i pojavne oblike. Pored ove, korištene su i knjige Ljube Bavconca i saradnika (*Kaznenopravna zaštita države i njenog društvenog uređenja: politički delikti*, Zagreb, 1987), Besima Ibrahimpašića (*Politički delikt [Prilog učenju o krivičnim djelima protiv države]*, Sarajevo, 1963), Hane Arent (*O nasilju*, Beograd, 2002), kao i brojni drugi radovi manjeg obima.

Za uvid u zbivanja i procese na južnoslavenskom području uopće, odnosno u Bosni i Hercegovini kao dijelu Kraljevstva SHS poslužila su nam djela općeg karaktera, među kojima je potrebno posebno istaknuti knjige Branka Petranovića (*Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd, 1981), Ferde Čulinovića (*Jugoslavija između dva rata*, Zagreb, 1961), Branislava Gligorijevića (*Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929*, Beograd, 1979), Nede Engelsfeld (*Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb, 1989) i Nusreta Šehića (*Bosna i Hercegovina 1918-1925*, Sarajevo, 1991). Za istraživanje ove teme nezaobilazni su bili radovi o organiziranju i djelovanju političkih stranaka u Bosni i Hercegovini, tj. knjige Atifa Purivatre (*Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, 1999), Tomislava Išeka (*Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*, Sarajevo, 1981), Milana Gakovića (*Savez zemljoradnika u Bosni i Hercegovini do 1929*, Sarajevo, 1982), Branislava

Gligorijevića (*Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini SHS*, Beograd, 1970) i *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine* (Sarajevo, 1990).

Posebnu grupu radova čine knjige Ivane Dobrivojević (*Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935*, Beograd, 2006), Ljubomira Petrovića (*Jugoslovensko međuratno društvo u mreži vlasti*, Beograd, 2009) i Bosiljke Janjatović (*Politički teror u Hrvatskoj 1918-1935*, Zagreb, 2002), koje su nam, iako u svojim radovima prostor Bosne i Hercegovine i vremenski okvir od 1918-1921. godine tretiraju rijetko ili nikako, različitim metodološkim pristupima fenomenu političkog nasilja olakšale pristup problemu i izbor vlastite metode rada.

Ipak, knjiga je najvećim dijelom bazirana na izvornoj arhivskoj građi. Najveći dio korištene arhivske građe nalazi se u Arhivu Bosne i Hercegovine, i to u fondovima: *Narodna vlada Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu*, *Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu*, *Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu* (opća, prezidijalna i povjerljiva građa), *Pokrajinska uprava Bosne i Hercegovine* (opća, prezidijalna i povjerljiva građa), *Okružno načelstvo Sarajevo*, *Državno odvjetništvo Sarajevo*, *Državno nadodvjetništvo Sarajevo*, *Okružni sud Sarajevo*, *Vrhovni sud za Bosnu i Hercegovinu Sarajevo*, *Radnički pokret II i Sudski procesi*. Istraživanja su sprovedena i u Arhivu Jugoslavije u Beogradu na fondovima *Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije*, *Ministarstvo pravde Kraljevine Jugoslavije* i *Dvor Kraljevine Jugoslavije*. Pored navedenih, korišten je i fond *Gradsko poglavarstvo grada Sarajeva* u Historijskom arhivu u Sarajevu, kao i fond *Pokrajinska uprava Bosne i Hercegovine* u Arhivu Hercegovačko-neretvanskog kantona/županije u Mostaru. Ovaj posljednji fond u suštini čine fotokopije dokumenata iz Arhiva Bosne i Hercegovine, ali se pokazao korisnim jer pojedini originalni dokumenti više nisu dostupni.

Od velike pomoći prilikom istraživanja i pisanja bile su zbirke objavljene građe, a ovdje je potrebno spomenuti građu koju su objavili: Kasim Isović (*Odjeci i uticaj oktobarske revolucije na prilike u radničkom pokretu BiH 1917-1921. godine*, Sarajevo, VII, 1967. i *Prilike u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine 1919. i 1920. godine*, Sarajevo, VIII-IX, 1968/69), Hamdija Kapidžić (*Rad Narodnog vijeća SHS Bosne i Hercegovine u novembru i decembru 1918. godine*, Sarajevo, 3, 1963), Andrej Rodinis (*Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu. Narodna vlada i Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu. Inventari i građa*. Sarajevo, 2008), Božo Madžar

(*Generalni štrajk rudara BiH i Husinska buna 1920*, Tuzla, 1981) kao i Ste-nografske bilješke Privremenog narodnog predstavništva i Ustavotvorne skupštine, Izvještaje o upravi Bosne i Hercegovine iz austrougarskog pe-rioda te Zbornike (Glasnike) zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu.

Važan izvor informacija bila je i onovremena štampa, uglavnom stra-načka: *Narodno jedinstvo, Glas slobode, Zvono, Vrijeme, Pravda, Domovina, Obrana, Jednakost, Srpska riječ, Srpska zora, Glas naroda, Glas težaka, Jugo-slavija, Hrvatska sloga, Osa*.

Koristeći navedenu izvornu bazu, nastojali smo rasvijetliti fenomen po-litičkog nasilja u Bosni i Hercegovini u vremenu od ujedinjenja i stvaranja Kraljevstva SHS do donošenja Vidovdanskog ustava i na taj način dopri-nijeti rekonstrukciji i lica i naličja političkog života u Bosni i Hercegovini tog vremena.

Cilj našeg istraživačkog rada mogao bi se razložiti na nekoliko segme-nata. U vrijeme kada se termini *nasilje* i *političko nasilje* masovno koriste, ali i zloupotrebljavaju u svakodnevnom govoru, kao jedan od ciljeva namet-nula se potreba utvrđivanja značenja pojma *političko nasilje* te utvrđivanje njegovih pojavnih oblika. Slijedeći cilj bio je detektiranje uzroka i svih su-dionika, odnosno subjekata i objekata političkog nasilja te njihova uloga u dešavanjima koje možemo smatrati primjerima političkog nasilja. Bilo je bitno utvrditi i koliko su pojavni oblici političkog nasilja bili rezultat planiranih aktivnosti, a koliko posljedica nekih drugih okolnosti. Na kraju, trebalo je utvrditi koliko su prilike u Bosni i Hercegovini vezane za feno-men takvog nasilja bile drugačije, odnosno specifične u odnosu na druge dijelove Kraljevstva SHS.

Tokom rada korištene su različite naučne metode: metoda istraživanja i analiziranje prikupljene građe, zatim klasifikacija, sistematizacija i kompa-racija prikupljenih podataka, i na kraju sintetiziranje rezultata rada. Karak-ter prikupljene građe i metode koje su primjenjivali drugi istraživači što su se bavili sličnim pitanjima naveli su nas da građa bude sistematizirana po tematsko-hronološkom principu.

Rezultati naših istraživanja u knjizi su prezentirani u nekoliko cjelina. U prvoj se teorijski razmatra značenje pojmova nasilje, političko nasilje i njima srodnih termina, te se ta teorijska saznanja primjenjuju na specifične prilike u Bosni i Hercegovini i Kraljevstvu SHS. Druga i najopširnija cjelina odnosi se na političko nasilje što ga je sprovodila država koja je

imala najveće potencijale za njegovo sprovođenje. Ova problematika analizirana je kroz zakonodavnu aktivnost centralnih i pokrajinskih organa vlasti te izgradnju, konsolidiranje i djelovanje državnog represivnog aparata (administracije, sigurnosne službe, pravosuđa i zatvorskog sistema), čijim su djelovanjem ograničavane lične i političke slobode stanovnika Bosne i Hercegovine. Slijedeća, treća cjelina tretira primjere političkog nasilja koje su počinili pojedinci ili grupe, a koje je bilo usmjereno protiv države i njenih institucija. I na kraju, u četvrtoj cjelini govori se o primjerima političkog nasilja između suprotstavljenih političkih grupa i pojedinaca u kojima država nije sudjelovala, bar ne otvoreno. Naravno, nije bilo moguće hirurški odvojiti akcije jedne strane od reakcije druge, pa se u svakoj od spomenutih cjelina one međusobno prepliću. Ovo svakako nije jedini način na koji se mogu prezentirati rezultati našeg rada, ali smatramo da je način primijenjen u našoj knjizi bio najbolji za prezentiranje rezultata istraživanja fenomena političkog nasilja u Bosni i Hercegovini.